

”Hinner vi inte ta en grogg tillsammans, innan ångaren sjunker?”

Fakta och fiktion i Erik Pallins *Kaparkaptenen på Emden*

”How about a drink together, before the ship sinks?” Fact and Fiction in Erik Pallin’s *Kaparkaptenen på Emden*

Abstract: The First World War gave rise to a surge of war novels, many of which were aimed at a young audience. These novels can be characterized as adventure stories with boys as their main target group. Swedish author Erik Pallin’s Kaparkaptenen på Emden: Romantiserad skildring från det stora världskriget 1914 (The Privateer Captain of Emden: Romanticized Depiction from the Great World War in 1914) was published in December 1914. It is not only one of the first Swedish youth novels about the war, but also one of the most intriguing as the tension between reality and fiction is particularly strong in Pallin’s novel. It tells the story of the German cruiser Emden whose raids in the Indian Ocean attracted much attention from journalists and authors. The article investigates how Pallin depicted the war for his young readers, focusing on the relationship between fact and fiction. The analysis shows that Pallin, much like the journalists reporting on Emden, transforms Emden’s warfare into heroic adventure tales and portrays Emden’s captain as a charismatic hero who symbolizes the male ideal of the time. The analysis concludes that Kaparkaptenen på Emden to some extent can be considered a “newsreel novel” (Paris), but that Pallin also romanticizes Emden’s warfare to appeal to his young readers. Rather than depicting the atrocities of real-life war, Pallin presents the war as an adventure with idyllic, romantic, and comical elements. The novel’s happy ending, with the war coming to an end, suggests that Pallin wished to take a stance against the war, but it can also be read as a strategy used to appeal to his young audience by offering them a story of hope.

Keywords: Erik Pallin, World War I, adventure stories, newsreel novels

Första världskrigets utbrott gav de svenska bokförläggarna skrämshicka. Det blev plötsligt stopp i det litterära maskineriet. Krigskartor är "det absolut enda som frågas efter i boklådorna", rapporterade Karl Otto Bonnier den 4 augusti 1914. "För övrigt är verksamheten nästan nedlagd. – Vem vågar tänka framåt en enda dag!" (138). Men förläggarna hämtade sig snabbt. De insåg att kunde man sälja kartor borde man också kunna sälja böcker om det pågående kriget. Efter bara någon månad hade det växt fram en helt ny genre, "krigsromanen". Redan i september var den fix och färdig. Då gav Åhlén & Åkerlunds förlag ut den första titeln i sin serie "Radschas krigsromaner". Den följdes snabbt av flera – signaturen Radscha (Iwan Aminoff, major vid Skaraborgs regemente) levererade häpnadsväckande nog en ny krigsroman var fjortonde dag. Också Dahlbergs förlag började ge ut en serie krigsromaner. Samlingsrubriken var "Världskriget". Även här kom de första titlarna bara en dryg månad efter krigsutbrottet. Två yngre författare skulle turas om och man tänkte sig precis som Åhlén & Åkerlund en roman var fjortonde dag ("Krigslitteratur").

Även andra förlag utnyttjade det uppblossande intresset för kriget. 1915 startade Bonniers en bokserie som fick heta "Från kriget". Man gav inte bara ut svenska original utan också översättningar från tyskan. Sammanlagt utkom det under krigsåren ett sjuttiofem titlar som behandlade kriget i skönlitterär form. De flesta av dessa var romaner, men några var också ögonvitnesskildringar. Krigsromanerna publicerades ofta i billigboksserier och de flesta kan karakteriseras som äventyrsböcker för en bred publik. Böcker av den här typen lästes troligen inte bara av vuxna utan också av ungdomar. Ett tecken på det är recensionsutdragen på baksidan av Hellmuth von Mückes likartade *Emden* från 1915. Där framgår att flera recensenter betraktade von Mückes ögonvitnesskildring *Ayesha* (1915) som en "utmärkt pojkbok" (*Aftonbladet*) fastän den var utgiven för vuxna. *Dagens Nyheter*s recensent skrev till och med att till jul "har varje svensk pojke redan läst den". De flesta krigsromanerna gavs ut under krigets första år – redan i början av år 1915 ansåg förläggarna att bokköparna hade börjat tröttna på kriget (Ahlund, *Underhållning* 169).

Genrens snabba framväxt berodde delvis på att den var väl förberedd. I själva verket vimlade det redan av romaner om olika krig även om dessa skildrade krig av ett lite annat slag. Dels skrev man om krig i det förflutna: den historiska romanen var vid sekelskiftet populärare än någonsin och i den var krig ofta huvudämnet. Det kunde vara krig som låg långt tillbaka, men ibland var tidsavståndet bara några decennier (Furuland m.fl. 214–216). Dels fanns det böcker om framtida krig – krig som ännu inte inträffat men som skulle

kunna göra det. Efter fransk-tyska kriget 1871 växte det runt om i Europa fram en typ av böcker som brukar kallas invasionsberättelser. Dessa kunde handla om hur England invaderades av Tyskland eller Tyskland av Frankrike eller något annat land – variationerna var många. De var vanliga även i Sverige, inte minst under decennierna före världskriget. Men hos oss var inte variationen lika stor: här var den anfallande fienden ständigt en och samma, nämligen Ryssland (Ahlund, "Svenska").

Flera av romanerna om världskriget riktade sig uttryckligen till barn och ungdom. Jag har funnit tio stycken – alla skrivna av svenska författare. Erik Pallin stod för fyra medan Axel Kerfve och Gunnar Örnulf producerade tre var. Det är inte så många sett till det totala antalet krigsböcker. Men även om böckerna är få har de sitt givna intresse. De är alla äventyrsböcker. Detta betyder att de i första hand riktade sig till pojkar. Äventyrsböcker och pojkböcker var vid denna tid i det närmaste samma sak. Den kända kritikern Gurli Linder skriver i *Våra barns fria läsning* (1916) om den typ av böcker "som brukar etiketteras *pojkböcker* och som innefattar indianböcker, sjöromaner, jakthistorier och andra äventyrsböcker" (68). Dit hör också böckerna om kriget. Författarna är alla män och böckerna har uteslutande manliga huvudpersoner. Kvinnor är överhuvudtaget sällsynta i böckerna. Däremot möter vi i praktiskt taget alla böckerna pojkar i de övre tonåren. Ofta är det de som är huvudpersonerna. Troligen var det också pojkar i den åldern som författarna hade i tankarna när de skrev sina äventyrsberättelser.

I det följande skall jag undersöka en av dessa böcker, Erik Pallins *Kaparkaptenen på Emden. Romantiserad skildring från det stora världskriget 1914*, publicerad i mitten av december 1914 – bara några månader efter krigsutbrottet. Den är inte bara en av de allra första ungdomsböckerna om kriget, den är också en av de intressantaste. Spänningen mellan verklighet och fiktion är här starkare än i någon av de andra böckerna. Ingen annan har heller ett så brett register när det gäller att locka till sig unga läsare. Med utgångspunkt i begreppet "newsreel novel" (Paris 11) och Alasdair MacIntyres teori om människans benägenhet att omvandla verklighetens stoff till berättelser kommer jag här att undersöka hur Pallin navigerar mellan fiktiva och verkliga element i sin skildring av Emden.

Boken handlar om en färsk och mycket uppmärksam episod under krigets första månader, den tyska pansarkyssaren Emdens ensamma krigföring i Indiska oceanen. Hur skildrade Pallin kriget för sina unga läsare? Vad var fiktivt och vad var verkligt i hans bok – och hur skall man förklara de avvikelser från verkligheten som

förekommer? Hur såg han på de krigförande parterna och på själva kriget? Finns det beröringspunkter mellan Pallins sätt att skildra kriget och den samtida svenska veckopressens? Tog Pallin hänsyn till sina unga läsare och i så fall på vilket sätt? Kring dessa frågor kretsar min undersökning.

Tidigare forskning om första världskriget i litteraturen

Erik Pallin var sedan 1902 anställd på *Stockholms Dagblad* och brukar betraktas som Sverige förste sportjournalist. Hans specialiteter var segling, bilsport och flyg – han skrev ofta under signaturen ”Flying” (se Lindroth). Men Pallin hade också varit redaktör för ungdomstidningen *Kamraten* (1903–1904) och skulle så småningom bli en på sin tid uppmärksammas pojkboksförfattare. Mest känd blev han för sina böcker om pojkar på Klasro.¹ När första världskriget bröt ut var Pallin emellertid i det närmaste okänd. *Kaparkaptenen på Emden* var hans första ungdomsroman.

Kaparkaptenen på Emden är idag nästan bortglömd. Jag har hittat ett enda omnämnande – i en av översikterna i Lars Furuland, Mary Ørvig och Sonja Svenssons *Ungdomslitteraturen. Historik, kommentarer, texturval* från 1994 (217).² Det är inte så konstigt; forskningen om hur första världskriget speglades i den svenska barn- och ungdomslitteraturen är i det närmaste obefintlig. Den ende som varit inne på ämnet är Olle Widhe. I sina analyser av krigslekarna i 1800-talets bilderböcker i *Dö din hund! Krig, lek och läsning i svenska barnboksutgivning under 200 år* (2015) tar han upp frågeställningar som är relevanta även för ungdomsböckerna om första världskriget.

Däremot har det skrivits en del om krigets avtryck i den samtida litteraturen för vuxna. I *Diktare i krig. K G Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920* (2007) undersöker Claes Ahlund synen på kriget hos tre av tidens författare. Deras olika hållningar är intressanta att jämföra med dem som förekommer i barn- och ungdomslitteraturen. Här handlar det emellertid bara om författare på vad Pierre Bourdieu har kallat det begränsade litterära fältet (39). Men Ahlund har givit ut ytterligare en bok, *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget 1914–1915* (2010), där tidens mest produktiva författare av populärlitterära krigsromaner står i centrum. Här finns en lång rad frågeställningar som är tillämpbara även på *Kaparkaptenen på Emden* – alltifrån synen på kriget till sättet att förvandla fakta till fiktion.

Det finns också en rikt flödande forskning om hur kriget återspeglades i barnlitteraturen i andra länder. Särskilt intensiv har forskningen kring den engelska barnlitteraturen varit. En av de viktigaste böckerna är Michael Paris *Over the Top. The Great War and Juvenile Literature in Britain* (2004). Paris uppslagsrika undersökning visar bland annat att det i England fanns gott om krigsromaner för ungdom långt före första världskriget. Genren föddes redan på 1880-talet och böckerna skildrade de krig som England förde för att upprätthålla det brittiska imperiet (xiii).

Också tyska forskare har under det senaste decenniet intresserat sig för barnlitteraturen under första världskriget. Den färskaste studien är den av Hans-Heino Ewers redigerade *Erster Weltkrieg. Kindheit, Jugend und Literatur. Deutschland, Österreich, Osteuropa, England, Belgien und Frankreich* (2016). Även i Tyskland publicerades det ett stort antal äventyrsbetonade krigsromaner för ungdom under krigsåren. Tyvärr är dessa (i motsats till de engelska krigsromanerna) än så länge nästan outforskade (61).

Slutligen finns det en rad böcker som tar upp frågan om hur kriget återspeglades i den utländska skönlitteraturen för vuxna. Även här har de engelska forskarna varit särskilt livaktiga. Två klassiska studier är Paul Fussells *The Great War and Modern Memory* (1975) och Samuel Hynes *A War Imagined. The First World War and English Culture* (1990). Hynes har också ett kapitel om hur kriget speglades i de engelska ungdomsböckerna. När det gäller själva kriget och dess förlopp har jag använt mig av John Keegans *The First World War* (1998) – även det en klassiker.

Även svenska historiker har intresserat sig för kriget. Särskilt viktig i det här sammanhanget är Lina Sturfelts avhandling *Eldens åter-sken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld* (2008), som handlar om hur kriget skildrades i de samtida svenska veckotidningarna. Sturfelt urskiljer fyra övergripande "berättelser" om kriget: den fatalistiska (som skildrar kriget som ett straff eller en hemsökelse), den tragiska (som skildrar kriget som en blodig slakt), den idylliska (som trivialiserar kriget eller skämtar om det) och slutligen den heroiska berättelsen, som gör kriget till ett spännande (manligt) äventyr med fosterländska övertoner (43). Sturfelts terminologi har ifrågasatts. Claes Ahlund menar att det snarare är fråga om "tolkningar eller förklaringsmodeller" (*Underhållning* 100). Även om man kan diskutera Sturfelts terminologi är det dock intressant att jämföra hennes olika huvudtyper med skildringen av kriget i *Kaparkaptenen på Emden*.

Pansarkryssaren Emden i verkligheten

Men först något om verklighetsbakgrunden. Pansarkryssaren Emden tillhörde den del av den tyska flottan som var förlagd till Ostasien. Fartyget låg vid krigsutbrottet i Tsingtao i Östra Kina, men fick i mitten av augusti 1914 order om att ensam bege sig till Indiska oceanen. Där skulle kapten Karl von Müller och hans besättning uppbringa och sänka så många som möjligt av motståndarsidans handelsfartyg.

Det hela visade sig gå över förväntan. Under de följande tre månaderna kapade den ensamma kryssaren inte mindre än 24 fartyg. Sexton av dessa sänktes (Ekman 455; Van der Vat 119). Dessutom satte man i en oväntad attack eld på oljecisternerna i hamnen i Madras och en månad senare sänktes lika överraskande två krigsfartyg i Penangs hamn. Sammanlagt hann Emden förstöra värden för mer än två miljoner pund. Till sist hanns fartyget dock upp av en av sina många förföljare. Den 9 november 1914 sköts fartyget sönder och samman av den australiska kryssaren Sydney i samband med att Emden angrep en telegrafstation på Kokosöarna.

Men historien tog inte slut där. Den del av Emdens besättning som avdelats för att förstöra telegrafstationen fortsatte under kapten Hellmuth von Mückes ledning kampen med ett kapat fartyg, skonerten Ayesha. Det var dock inte lätt att föra krig med ett segelfartyg och efter en tid begav man sig i stället hemåt. Efter svåra strapatser lyckades man också ta sig tillbaka till Tyskland. Ett drygt halvår efter Emdens undergång var man hemma igen – med en truppstyrka som häpnadsväckande nog var nästan intakt.

Händelseförloppet väckte ett enormt uppseende. Tidningar runt om i världen följde kontinuerligt dramat och både vänner och fiender prisade von Müllers skickliga krigföring. Även de svenska tidningarna var fulla av lovord. I *Stockholms Dagblad* (där Erik Pallin arbetade) började rapporteringen redan i slutet av augusti, men verklig fart fick den först en månad senare. I oktober började man mer regelbundet berätta om Emdens olika "bedrifter", ofta på tidningens förstasida ("Engelska-ryska fartyg"; "Tyska kryssaren Emden utanför Madras"; "Kryssaren Emdens bedrifter"; "Emdens senaste bedrifter"; "Emdens nya bedrift").

Nu vaknade även veckopressen till liv. Aktivast var *Allers* och *Hvar 8 Dag*. Båda publicerade bilder av "den beundransvärdt oförvägne och framgångsrikt dådkraftige kryssaren" ("Tyska kryssaren Emden uppbringar"). *Hvar 8 Dag* återgav dessutom ett fotografi av "Emdens tappre befälhavare, fregattkapten v Müller" ("Tyska kryssaren Emden i Tsingtau"). Tidningarnas många fotografier var nå-

gonting nytt; för första gången under ett krig fick de hemmavarande också se autentiska detaljer (Hynes 120).³

Lovorden kulminerade när Emden till sist besegrats vid Kokosöarna. "Den tyske kryssaren, som alltsedan krigets utbrott utöfvat en oförlikneligt djärf kapareverksamhet emot fiendens handelsflottor i Indiska oceanen, bragder som trotsade de allierades 70 fartyg starka förföljande eskadror, har slutligen dukat under", skrev *Hvar 8 Dag* ("Världskriget"). Samtidigt publicerade man nya fotografier. Tidningen kunde också berätta att "denna ende tyska kryssare" tillfogat den brittiska handelsflottan förluster som uppgick till "det väldiga beloppet af omkring 72 millioner kr". Kapten von Müller hade fört striden på ett sådant sätt att även motståndarna hyllade honom och lät honom "mottaga alla de hedersbevisningar, hvarpå en så utomordentligt djärf, tapper och snarrådig motståndare kunde göra anspråk". Även i *Allers* berättade man om engelsmännens uppskattning av "den tyska kryssarens djerfhets, skicklighet och ridderliga uppträdande" ("Sjökriget"). Tidningen avslutade sin artikel med orden: "Och runt om i världen har man med sympati följt den lilla kryssarens äfventyrsfärd." Vokabulären är karakteristisk. Tidningen talade också om Emdens "hjältesaga" ("Från krigsskådeplatsen").

Filosofen Alasdair MacIntyre har understrukit vår benägenhet att förstå det som händer omkring oss genom att förvandla det till berättelser. MacIntyre menar att livet självt tenderar att forma sig till berättelser: "Stories are lived before they are told – except in the case of fiction" (249). Detta är mycket tydligt när det gäller Emden. Ur tidningarnas rapportering om Emden växer det fram en heroisk äventyrsberättelse. Det var inte så konstigt; Emdens framfart i Indiska oceanen var mycket lätt att förvandla till en sådan. Ett "äventyr" definieras av *Nationalencyklopedin* som en "ovanlig, spännande och farlig händelse som upplevs av (viss grupp av) person(er) särsk. om (längre) färder i avlägsna områden med inslag av upptäckter, strapatser, strider etc" ("Äventyr"). Detta stämmer väl in på vad Emden och dess besättning fick uppleva. Skribenterna använde uttryck som "bedrifter" och "bragder"; fartyget var en "fribytare" och det var fråga om "den störst anlagda kaparjakt, som väl hittills förekommit i världshistorien" ("Tyska kryssaren Emden uppbringar"; "Sjökriget"; "Kampen").

Rapporteringen utvecklas till en sjörövarberättelse. Liksom i en sådan handlar det också om pengar: tidningarna berättade då och då om de gigantiska summor som de kapade fartygen var värda. Tidningarna kunde också berätta att Emden vid ett tillfälle använt sig av ett förklädnadsknep som liknar dem som kan förekomma i äventyrs-

berättelser. Under anfallet mot fartygen i Penangs hamn satte man upp en falsk fjärde skorsten för att fienden inte skulle känna igen fartyget ("Emdens nya bedrift").⁴

Berättelsen fick undan för undan mytiska dimensioner. Tidningarna associerade till Den flygande holländaren – som "synes vara överallt och ingenstades" ("Tyska kryssaren Emden uppbringar"). Redan själva grundberättelsen om den ensamme hjälten som tappert kämpar mot övermakten är ju ett mycket gammalt heroiskt motiv. Berättelsen tangerade folksagans kamp mellan pojken och jätten, med den skillnaden att jätten här till sist ändå blir den som vinner. Emden var ju en lätt kryssare och omtalades ibland som "den lilla kryssaren" ("Sjökriget"). Till sist hade den inte en chans mot den betydligt större och snabbare Sydney med sina grova kanoner.

En av orsakerna till uppmärksamheten kring den tyska kryssaren var säkert också att dess krigföring stod i skarp kontrast till det fastlåsta utnöttningskrig som samtidigt tog sin början i de leriga skyttegravarna på Västfronten. Den ensamma tyska kryssaren var fri och rörlig och kunde som vi sett dyka upp än här, än där. Dess djärva kapningar utgjorde raka motsatsen till den enformiga tillvaron i skyttegravarna. Där var de individuella insatserna av underordnad betydelse. Kriget utvecklades i stället till ett "industrialiserat mördande" där det i stor utsträckning var maskiner av olika slag som stod för dödandet (Fussell 239).⁵ Taggtråd och kulspurtor var två nyheter som spelade en viktig roll. Man använde sig också av mera spektakulära moderna vapen som zeppelinare, flygmaskiner och stridsvagnar och dessutom, från våren 1915, giftgas (Fussell 10, 42, 87, 115).

I denna situation var det många som saknade forna tiders – som man föreställde sig – mer individuella och gentlemannamässiga krigföring. I den samtida veckopressen jämförde man ibland dem som gick ut i kriget med medeltidens riddare. Den tyska kryssarens framfart passade väl ihop med kvardröjande romantiska föreställningar av det slaget (se Ahlund, "Krig" 124; Sturfelt 77–79, 85–86, 141–142). Emdens kapten framstod ju som inte bara skicklig utan också ridderlig och ädelmodig – han satte iland tillfångatagna besättningar och plockade upp överlevande ur vattnet ("Den sänkta franska torpedjagaren"). Att Emdens kapningar ägde rum långt borta i den exotiska Indiska oceanen gav också det hela en lätt överklig prägel. Det var inte underligt att den ensamma kryssaren fick tidningarnas skribenter att associera till myter och äventyrsberättelser av olika slag. Sådana brukade ju ofta utspelas i avlägsna främmande och fantasieggande miljöer (se Phillips 1–5; Hourihan 9).

Kaparkaptenen på Emden

Det var inte bara tidningarna som intresserade sig för Emden. Knappt hade kryssaren gått under förrän det kom både böcker och filmer.⁶ Böckerna hade lite olika karaktär; man hittar både ögonvitnesskildringar, fackböcker och inte minst romaner. I juli 1915 berättade en skribent i *Bonniers månadshäften* att "i snart sagt alla länder ha romantiserade berättelser sett dagen med kryssarens bragder som ledmotiv" (Dehlgren 603). En del av dessa berättelser riktade sig också till ungdomar.

Även i Sverige kom det ut böcker om Emden. Enbart under perioden från december 1914 fram till december 1915 publicerades det inte mindre än åtta stycken. Två av dem var romaner för vuxna: Radschas (Ivan Aminoffs) *Havens kapare* och Wilhelm Hagqvists *Kryssaren Emden. Tropikernas kaparkonung. Berättelse med sex bilder*. Tre var (från tyskan översatta) ögonvitnesskildringar, dels Hellmuth von Mückes båda böcker *Ayesha* och *Emden*, dels Emil Ludwigs *Ombord på Emden och Ayesha. Efter berättelser av kaptenlöjtnant von Mücke, hans officerare och manskap*.

De övriga tre var Erik Pallins ungdomsböcker. Det var också Pallin som inledde det hela. *Kaparkaptenen på Emden. Romantiserad skildring från det stora världskriget 1914* publicerades redan i mitten av december 1914. Boken, som ingick i Åhlén & Åkerlunds ungdomsbokserie, fick två fortsättningar. Redan i februari 1915 kom den första, som hade den långa och otypliga titeln *Emdens gengångare. (Den flyende skonerten från Kokosöarna.) Skildring från det stora världskriget 1914 av de överlevandes från Emden märkliga räddning*. Den handlade om hur den del av Emdens besättning som förstörde telegrafstationen under Hellmuth von Mückes ledning lyckades klara sig undan med hjälp av ett kapat segelfartyg. Det är karakteristiskt för den vid denna tid flytande gränsen mellan ungdomsböcker och äventyrsböcker för vuxna att denna fortsättning inte utgavs i ungdomsbokserien utan i förlagets enkronasböcker. Däremot publicerades även Pallins tredje bok om Emden, *Spökskeppet på Indiska oceanen. Äventyrsberättelse*, i ungdomsbokserien. Boken, som utgavs i december 1915, handlade om hur von Mücke och hans trupp lyckades ta sig hem till Tyskland. De båda fortsättningsböckerna är inte lika intressanta som den första. De är mer traditionella äventyrsböcker än krigsromaner och kommer inte att behandlas i det följande.⁷

Kaparkaptenen på Emden utkom således bara en och en halv månad efter Emdens nederlag vid Kokosöarna. Boken var i praktiken vad den engelske forskaren Michael Paris har kallat "a newsreel novel" (11), en

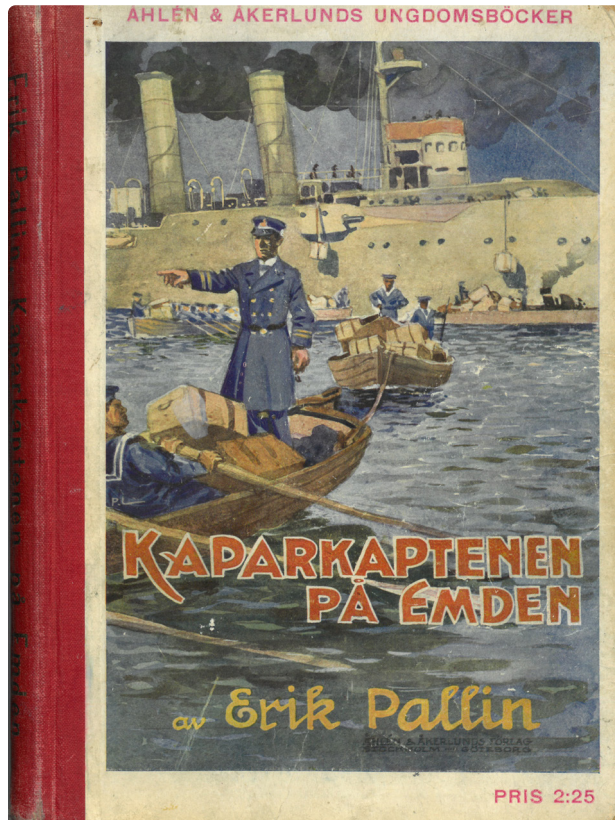

Bild 1. På omslaget till Erik Pallins *Kaparkaptenen på Emden*. Romantiserad skildring från det stora världskriget 1914 är verklighetens pansarkryssare återgiven.

roman som berättade om en uppmärksammas episod under kriget som nyligen inträffat. Termen "newsreel" användes från början om det tidiga 1900-talets journalfilmer. "Nyhetsromanerna" skildrade olika aktuella nyhetsändelser - ungefär som 1800-talets skillingtryck ofta gjorde (se Bennich-Björkman 294-295). Den långa titeln på Pallins andra bok om Emden knyter direkt an till skillingtryckens utförliga (och dramatiska) rubriker. Stoffet hämtade författarna från tidningarnas krigsreportage. I början av kriget var nästan alla engelska ungdomsböcker om kriget "newsreel novels". Flera av de tidiga svenska krigsromanerna hade samma karaktär.

Pallin signalerade redan från början att hans berättelse också skulle innehålla fiktiva inslag. Bokens undertitel var som vi sett *Romantiserad skildring från det stora världskriget 1914*. Numera är vi benägna att förbinda ordet "romantiserad" med kärlek och romantik, men riktigt

den innebörden hade inte ordet 1914. Det vimlade av "romantisera- de skildringar" av det pågående kriget. Detta behövde inte betyda att böckerna innehöll kärleksintriger (även om sådana ofta förekom); ibland förefaller det ha räckt med att man förvandlade kriget till fik- tion, särskilt fiktion av det äventyrsbetonade slaget. (Man kan jämfö- ra med det engelska ordet "romance".) Den innebörden hade ordet "romantiserad" uppenbarligen när den tidigare nämnde skribenten i *Bonniers månadshäften* skrev att "i snart sagt alla länder ha romanti- serade berättelser sett dagen med kryssarens bragder som ledmotiv" (Dehlgren 603). När *Allers* skrev att Emdens "bragder" utgjorde "ett av de få romantiska inslagen i detta krig" var det troligen på samma sätt likheten med en spännande äventyrsberättelse man syftade på ("Sjökriget").

I stort följde Pallin verkligheten, men han avviker samtidigt på viktiga punkter. En del av avvikelserna berodde sannolikt på att han inte riktigt kände till alla fakta. Emden låg således inte i Shanghai när kriget bröt ut, som Pallin skriver, utan i Tsingtao. Och den över- raskande sänkningen av de två örlogsfartygen ägde inte (som i ro- manen) rum i Rangoons hamn utan i hamnen i Penang (Ekman 400, 439–443). Men när Pallin låter sin berättelse utmynna i att hela kriget tar slut avviker han förstås medvetet från verkligheten. Likaså när han låter boken sluta med att Emdens kapten gifter sig med dottern till en av sina tidigare engelska krigsfångar. Här snuddar Pallin vid den tidigare nämnda invasionsberättelsen. Det som kännetecknade den var som vi sett att man skildrade moderna krig som ännu inte ägt rum, men som mycket väl skulle kunna göra det. Från detta var steget förstås inte långt till att, som Pallin, skildra det tänkbara slutet på ett just pågående krig. Kanske hoppades Pallin rent av att kriget verkligen skulle vara slut när hans bok kom ut. Hösten 1914 var det många som trodde att det skulle bli ett kort krig – den tyska armén hade ju häpnadsväckande snabbt erövrat Belgien och trängt in i nor- ra Frankrike (Sturfelt 105). Både freden och kaptenens bröllop var också ett utmärkt sätt att servera bokens läsare ett lyckligt slut.

Hjältemod och manliga ideal. Den heroiska äventyrsberättelsen

Hur skildrade då *Kaparkaptenen på Emden* det pågående kriget? Först och främst förvandlade Pallin kriget till ett spännande äventyr. Be- rättelsen om Emden blev en sjöroman – en genre som flera av krigs- romanerna utnyttjade. Även Pallins två andra böcker om Emden till- hörde den kategorin. Marika Andrae definierar sjöromanen som "en äventyrsskildring som utspelas på sjön" (178). Sjöromanen var dock

inte någon stor genre; den omfattade inte mer än tio procent av böckerna i B. Wahlströms ungdomsbibliotek under perioden 1914–1944 (Andrae 277).

Kaparkaptenen på Emden följer nära det handlingsmönster som enligt Margery Hourihan kännetecknar en heroisk äventyrsberättelse (9–10). En vit (manlig) hjälte lämnar hemmets lugna vrå, antingen ensam eller tillsammans med en eller flera följeslagare. Han har ett uppdrag som för honom "into the wilderness" – det kan vara en vildmark men lika gärna en okänd kontinent eller en avlägsen ö. Eller som i det aktuella fallet, ett krig. Här råkar hjälten ut för olika faror och svårigheter. Men han övervinner hindren och besegrar sina motståndare – därför att han är modig, stark och beslutsam. Ibland får han hjälp av personer han möter. När han fullbordat sitt uppdrag återvänder han hem, där han belönas – antingen med pengar eller på något annat sätt.

Det mesta av detta stämmer på *Kaparkaptenen på Emden*. Emden går visserligen under till sist, men kapten von Müller har då mer än väl fullgjort sitt uppdrag: som vi minns hade han kapat mer än tjugo olika fartyg. Han får också sin belöning, inte bara i form av entusiastiska hyllningar för sin krigföring utan också en ekonomisk sådan: han får nämligen sin andel ("omkring 7 millioner mark") av den "skatt" som Emden samlat ihop under sina kapningar (Pallin 171).

En heroisk äventyrsberättelse om kriget kunde utformas på lite olika sätt. Å ena sidan kunde man lägga tonvikten på patriotismen och plikten att försvara det egna fosterlandet. Å den andra kunde man skjuta det fosterländska patoset i bakgrunden och göra de spännande äventyren till det centrala. Pallin försöker i praktiken sitta på båda stolarna. *Kaparkaptenen på Emden* har starka fosterländska inslag men det är äventyren som dominerar. Redan titeln knyter an till äventyrsgenren – boken skall ju handla om en "kaparkapten". Pallin gör dessutom i bokens första kapitel ett viktigt tillägg till grundberättelsen: väl medveten om att han skriver för svenska ungdomar låter han en äventyrslysten svensk pojke ingå i Emdens besättning. Han heter Arvid Olsson, är sjutton år och en av de båda sjökadetterna ombord. Arvid, som blir en av bokens huvudpersoner, förbinds omedelbart med bokens äventyrstema. Han har redan tillbringat två år ombord på Emden, en tid som sjökadetterna "upplevt som ett enda långt äventyr" (Pallin 16). Berättaren låter dessutom Arvid återge en dramatisk händelse under deras tidigare resa och framhäver samtidigt kadetternas förtjusning i äventyr: "Ett litet äventyr, som inträffat då och då hade även bidragit att låta tiden gå fort" (18). Mera äventyr blir det i bokens andra kapitel, som har den talande

rubriken "Ett äventyr i Schanghai". Här blir Arvid och den andre kadetten, Ernst, överfallna av ett antal okända män. Striden mot angrifarna får karaktären av en boxningsmatch – här knyter Pallin an till den även i den svenska veckopressen förekommande tendensen att förbinda kriget med olika sporter (se Sturfelt 82–85), något som även var vanligt i de engelska ungdomsböckerna om kriget (Paris 34–35).

Pallin använder sig också av flera av den traditionella äventyrsberättelsens olika grepp. Han bygger ut förklädningstemat genom att inte bara nämna den fjärde skorstenen – man målar också om båten i en annan färg (Pallin 36–38).⁸ I äventyrsberättelser där en grupp står i centrum brukar medlemmarna ofta ha olika specialkompetenser (Klotz 14; Boëthius, "Nära ögat" 251–252). Även det greppet förekommer i *Kaparkaptenen på Emden*. Stora Herrman är den i besättningen som får representera fysisk styrka, något som han med jämna mellanrum får demonstrera. Han är också gruppens lustigkurre och får ideligen roa kamraterna (och läsarna) med sin färgstarka och temperamentsfulla svada. Sjökadetten Ernst å sin sida är "en förträfflig boxare" (Pallin 28). Arvid får i stället vara den smarte som kommer med kloka idéer. Det är sålunda Arvid som föreslår att de skall förse Emden med en fjärde skorsten för att undvika att bli upptäckta (120). Det är också hans idé att de skall gräva ner Emdens "skatt" på en öde ö (131). När de sedan har svårt att återfinna skatten är det Arvid som kommer på var den ligger (172).

Men egentligen är det förstas Emdens kapten, Karl von Müller, som är den överlägset klokaste. Gruppen i en äventyrsberättelse brukar ofta ha en karismatisk ledare som inte bara uppvisar en del av de övrigas kompetenser utan också har en mängd andra värdefulla egenskaper (Klotz 14–16). Just en sådan person är Emdens kapten. Han är inte bara "ovanligt smart" (Pallin 127) utan också djärv, beslutsam och viljestark. Dessutom är han patriotisk och plikttrogen. Han har en stark utstrålning och beundras av alla, både män och kvinnor. Han har också ett mycket tilltalande yttre och hans "manlighet" understryks på gång. Berättaren talar om "det manliga, skarpt skurna, slätrakade ansiktet" (33), "den öppna vackra pannan" (34), kaptenens "manliga utseende" och "högst angenäma sätt" (86). Karl von Müller förkroppsligar ett manligt ideal som växte fram under 1800-talet och stelnade till en stereotyp i samband med den "manlighetens kris" som ägde rum vid sekelskiftet 1900. Världskriget bibehöll det gamla idealet men gav det en ännu tydligare militär prägel samtidigt som det förstärkte föreställningen att manligheten borde tjäna en högre sak än den enskilda individen (Mosse 107–109).

Från krig till skattjakt. Fosterländska inslag och intertextuella referenser

Vad Pallin erbjuder sina läsare är således i första hand spännande äventyr. Men de kryddas med ett starkt fosterländskt patos – som också det kunde vara attraktivt för unga pojkar. När Emdens kapten i bokens fjärde kapitel får order om att dra ut i kriget på egen hand blir patriotismen ett ögonblick det centrala. Patriotismen kulminerar med kaptenens tal till besättningen. Det blir nog ingen jul hemma, säger von Müller:

Men hem, barn, föräldrar, *allt* måste träda tillbaka för *fosterlandet* och dess intressen, när kriget bryter ut och dess åskor börja tala. Folk som icke med friskt mod draga ut i striden för att försvara hem och härd och slå fienden, skola icke leva, men *det* göra vi tyskar, och därför skall Tyskland leva. (Pallin 57)

Därefter svär man tillsammans att den tyska flaggan ("den vackraste och härligaste i världen") aldrig skall halas. Vi lovar också "att till det yttersta göra vår plikt som tyska sjömän" och "att bli till *heder för Tyskland* och den tyska marinen", fortsätter von Müller. Sedan kaptenen utbringat ett leve för fosterlandet och man unisont sjungit Luthers välkända psalm "Vår Gud är oss en väldig borg" är kryssaren redo att gå ut i strid.

I det citerade stycket svallar patriotismens vågor mycket högt. Man får nästan intrycket att folk som inte "med friskt mod" drar ut i strid för att försvara hem och härd saknar existensberättigande. Men troligen skall vi i stället tolka orden "skola icke leva" så att folk av det slaget inte är livsdugliga utan riskerar att slås ut i kampen för tillvaron. Detta är tankar som liknar dem som förekom bland de tyskvänliga aktivisterna i Sverige i början av kriget. Även utanför Sveriges gränser var det många som ansåg att kriget skulle ha en renande och moraliskt stärkande effekt i en samtid präglad av nöjeslystnad, vällevnad och dekadens. De som tyckte så hälsade ofta krigsutbrottet med hänförelse och entusiasm (Hynes 12–13; Ahlund, *Diktare* 18–19; Franzén 149–152).

I fortsättningen tonas emellertid patriotismen ner. Visserligen får von Müller vid ett senare tillfälle återigen markera att "fosterlandet går ju före allt" (Pallin 107). Och när Emden lämnar hamnen i Rangoon med den tyska flaggan "käckt blåsande akterut" spelar musikåren den fosterländska sången "Die Wacht am Rhein" (125–126). Annars är det ganska tyst om fosterlandet i bokens senare hälft, även om kapten von Müller håller sitt löfte att aldrig ta ner den tyska flag-

gan. Men när kaptenen och hans besättning efter krigets slut avtackas av kejsaren är det karakteristiskt nog inte för sina insatser för fosterlandet utan "för det exempel de givit på en riktig krigaranda och käckt sjömanskap" (171). Patriotismen har förvandlats till mod och käckhet. Den högstämda nationalismen har skjutits i bakgrunden.

I stället får äventyren mer och mer ta över. I bokens senare hälft avlägsnar sig Pallin från kriget och för in två spännande bihandlingar. Den ena är knuten till den "skatt" som man samlat ihop genom att lägga beslag på de kapade fartygens skeppskassar. Undan för undan växer skatten – till sist omfattar den hela 20 miljoner kronor. Pengarna läggs i en kista som man gräver ner på en öde ö.

Här är vi som synes mycket långt från kriget. I stället knyter Pallin an till den traditionella sjörövarberättelsen – Robert Louis Stevensons *Treasure Island* (1883) är inte långt borta. Liksom i denna pojkboksklassiker letar man i slutet av boken upp den dolda skatten – som de sedan alla får dela på som belöning för sina insatser. Inte nog med det – det dyker också upp referenser till en annan klassisk sjöroman för pojkar, nämligen Daniel Defoes *Robinson Crusoe* (1719). Detta sker i samband med bokens andra bihandling. I kapitlet "Övergivna på en öde ö i Stilla oceanen" gör Pallin plötsligt en lång utvikning. Den svenske kadetten Arvid har blivit förälskad i Edit, dotter till en engelsk officer som är fånge ombord. Efter det att man grävt ner skatten ger sig Arvid och Edit iväg på en ensam utflykt till en angränsande ö. Där blir de övergivna när Emden plötsligt jagas iväg av en av sina förföljare.

Detta blir inledningen till ett särskilt äventyr som omfattar två hela kapitel. Arvid och Edit måste nu klara sig helt på egen hand, precis som hjälten i Defoes roman. "Det här är ju precis som i Robinson Kruse", säger Edit mycket riktigt (Pallin 145). Liksom i Defoes roman får de viss hjälp: Robinson kunde använda saker från det strandade fartyget och Edit och Arvid finner en kista med förnödenheter som Emden hunnit lämna kvar åt dem. Alldeles som Robinson råkar de också ut för fientliga "infödingar". De båda ungdomarna tvingas så småningom fly för sina liv och är mycket illa ute när de i sista ögonblicket räddas av den återvändande Emden.

Ett krig mellan gentlemän. Idylliska inslag i krigsskildringen

Men läsarna erbjöds inte bara spänning utan också inslag av ett ljusare och mera idylliskt slag. Sturfelt noterar också att i den samtida veckopressen var både de heroiska inslagen och de idylliska vanligast i början av kriget (138). Här finns både skämt och humor, kärlek

och kyssar, god mat, trivsamt umgänge och vackra naturstämningar. Till att börja med idylliserar relationerna mellan krigets huvudmotståndare, tyskar och engelsmän. Pallins perspektiv är tyskt, men han har ingenting emot Emdens engelska motståndare. Eftersom ingenting sägs om orsakerna till kriget framstår detta som onödigt och meningslöst. Trots att boken är en hyllning till Emden och dess kapten intar den en neutral hållning. Sverige hade proklamerat en mot Tyskland "välvillig neutralitet" (Sturfelt 34). *Kaparkapenen på Emden* kan sägas inta en liknande ståndpunkt.

Kriget är ett krig mellan gentlemän. När kapten von Müller skall sänka det först kapade fartyget ber han till och med om ursäkt. "Som jag icke kan taga denna nyförvärvade tyska egendom med mig, måste jag tyvärr låta sänka den här. Det är mycket beklagligt för er, mina herrar gentlemän, men jag kan absolut icke hjälpa det. Krig är krig" (Pallin 62). Den engelske kaptenen tackar för de vänliga orden och vill bjuda på grogg: "Rask expedition, kapten von Müller – hinner vi inte ta en grogg tillsammans, innan ångaren sjunker? Jag har bästa skotsk whisky ombord" (63).

Trevlig samvaro alltså – och förbrödring över nationsgränserna. Det blir ännu mer av den varan sedan kapten von Müller tagit ombord tre fångar, den engelske majoren Flavelle och hans två vuxna döttrar, Edit och Harriet. Edit har vi redan mött. Fångarna behandlas synnerligen väl. De blir omedelbart von Müllers gäster och välkomnas med en god middag och "en till steken synnerligen väl anpassad bourgogne" (Pallin 87). Efter middagen blir det kaffe och likör på akterdäck. Herrarna reser sig upp när Edit och Harriet anländer och erbjuder dem "bekväma liggstolar, kuddar och filtar" (90). Plötsligt befinner vi oss på något som liknar en lyxkryssning. Stämningen är fridfull och idyllisk: "Aftonen var också gudomlig. Havet låg alldeles stilla och blankt medan den röda solen närmade sig horisonten om styrbord. Luften var ljuv och ljum, och det enda ljud, som hördes, var sjön om Emdens bog och propellern" (90). Här är det pågående kriget mycket långt borta. Pallin skapar vad Paul Fussell i sin studie av hur kriget skildrades i den engelska litteraturen kallar en pastoral oas, en naturskön idyll som står i skarp kontrast till det pågående kriget (235–239).

Kyssar i paradismiljö. De fiktiva kärlekshistorierna

Claes Ahlund ser veckotidningarnas komiska och idylliska inslag som en anpassning till "den populärlitterära bokmarknadens krav" (*Underhållning* 105). De måste ju sälja; det var nödvändigt för dem att

erbjuda sådant som lockade läsare. Mot denna bakgrund kunde man vänta sig att deras berättelser också skulle handla om kärlek. Men det gör de överraskande nog inte. Lina Sturfelt kan inte redovisa ett enda exempel. Här skiljer sig veckotidningarna tydligt från romanerna – i varje fall när det gäller de som handlar om Emden. I dessa är nämligen kärlek en vanlig ingrediens.⁹

I *Kaparkaptenen på Emden* möter vi två olika kärlekshistorier. Redan innan Edit och Harriet hunnit tas ombord på Emden börjar Arvid och löjtnant Berner diskutera vem som skall lägga beslag på vem. "Pass för den långa", sade löjtnant Berner. "Pass för den lilla, hon är bestämt meningen åt mig", sade Arvid" (Pallin 79). Som vi märker är tonfallet här också ett helt annat än i de högstämt fosterländska partierna i bokens början.

Men det blir i stället kapten von Müller som får "den långa", det vill säga Harriet. Kontakten etableras redan i slutet av välkomstmiddagen. Medan Harriet blir serverad "kaffe och ett glas söt likör, som hon med välbehag inmundigade, halvliggande i sin bekväma stol" (Pallin 91) blir hon uppvaktad av von Müller som skämtsamt kallar sig hennes "fångvaktare". Men kanske är det hon som har fångat honom och inte tvärtom, fortsätter han – "och såg henne djupt i ögonen" (92). Hon å sin sida har ingenting emot att bli tillfångatagen: "Fångenskapen kan ibland vara bättre och trevligare för kvinnan än friheten", svarade hon lågmält" (91).

Vid Harriets och kaptenens nästa möte skapar Pallin återigen en "pastoral oasis": "Kvällen när Emden löpte ut i Indiska oceanen var utomordentligt vacker. Fullmånen sken och det var lugnt och stilla, och en ljuvlig svalka följde på dagens värme" (Pallin 96). Det är under denna natursköna kväll som von Müller och Harriet bestämmer att de skall träffas när kriget är slut. Så blir det också – i bokens sista kapitel gifter de sig med varandra.

Parallellt med denna kärlekshistoria löper en annan, den som handlar om den svenske kadetten Arvid och Harriets yngre syster, den sjuttonåriga Edit. Den är betydligt eldigare än den första. Edits kvinnlighet skiljer sig radikalt från Harriets. Hon är ingalunda något passivt objekt, allra minst när det gäller kärlek – hon kysser Arvid lika "lidelsefullt" som han henne (Pallin 99). Detta blir ännu tydligare när de i slutet av boken seglar till det som Arvid skämtsamt kallar "Lyckans land" och blir övergivna på den öde ön. Här är det hon som tar initiativet till kyssarna: "Vill du inte ha en kyss idag..." När Arvid verkar tveka fortsätter Edit sin offensiv: är vi inte fästman och fästmö kanske? Borde vi inte då "begagna tillfället att kyssas nu ett slag, när tillfället är så lämpligt?" (139). Till sist är han också med på noterna och "tryckte en lång kyss på hennes läppar" (140).

Samtalet om kyssarna äger rum i en miljö som liknar ett paradislanskap:

Den lilla ön var förtjusande.

Träden gingo ända ned till vattnet, och som grönskan var utomordentligt lummig, såg ön ut som en bukett, som låg på vattnet. De läade in vid stranden, och med den bortdöende farten gled båten in i ett smalt sund, som öppnade sig till en nästan cirkelrund vik av knappt tjugu meters diameter. Vattnet här inne låg som en spegel, ty de höga träden runtom gävo fullständigt lä. En liten bäck porlade sakta och rann ut här, och det hela var en fullkomlig idyll. (Pallin 138)

I skogen "lyste hundratals blommor" och "träden dignade av de läckraste frukter". Det är en plats som med sin täta grönska och sin porlande bäck är en variant av antikens *locus amoenus*, den klassiska bilden av ett paradislanskap. Här knyter Pallin an till en helt annan litterär tradition än sjöromanens. Användandet av denna urgamla litterära topos går ända tillbaka till Homeros (se Curtius 183–202).

Paradislanskapet var ofta laddat med erotisk spänning. Så också här. Det är när de befinner sig i bokens *locus amoenus* som Edit vill att de skall börja kyssas. Att kärleken får ett så stort utrymme i en äventyrsbok för pojkar är redan det en smula överraskande. Ännu mer uppseendeväckande är att Pallin ger kärleken en så tydligt erotisk karaktär – och att han låter en knappt suttonårig flicka ta initiativet. Kärlek av det slaget får man leta efter med ljus och lykta i tidens ungdomsböcker.¹⁰ Att Edit också är modig och kan hantera ett gevär var mindre utmanande. Kvinnor av det slaget träffar man då och då på i tidens äventyrsberättelser, till exempel i äventyrsböcker av Ester Bolinder, Nils Meyn och Olle Scherdin. Redan när Edit presenteras knyts hon till bokens äventyrstema: "Ännu så länge hade hon något av backfischens hurtighet, och de pigga ögonen skådade nyfiket och lystna efter upplevelser och äventyr ut i världen" (Pallin 85). När de blir angripna av "infödingar" tänker hon delta i försvaret: "Det där geväret är mitt, och jag skall skjuta, så länge jag kan lyfta en arm" (159). Men även om Arvid efter denna replik "kastade en beundrande blick på henne" är det ändå han som för kommandot. Han ser det som sitt ansvar att "sörja först för den unga flickan, som han måste beskydda" (142). Han är hela tiden den självklare ledaren och det kommer inte som någon egentlig överraskning när hon plötsligt faller in i en traditionell kvinnoroll: medan Arvid går runt på ön gör hon "i ordning ett kraftigt mål mat åt honom" (155).

Skämt och upptåg. De komiska inslagen

Men det förekommer också idylliska inslag av annan art. Sturfelt visar att man i veckopressen också skojade och skämtade om kriget (109–111). Även i *Kaparkaptenen på Emden* är det gott om skämt. Lustigheterna börjar redan på bokens första sidor. De tyska kadetterna sägs vara "fulla av skämt och upptåg" (Pallin 17), något som de demonstrerar redan första gången Arvid visar sig. En av kadetterna har nämligen bundit ett snöre med ett par dussin gamla kängor om hans ben – till de andras munterhet (14).

Annars är skämtet i första hand knutna till Stora Herrman, vars grovkorniga svada kan påminna om den som narrarna i Shakespeares dramer använder. Hans ordflöde när han gör rent hus med angriparna i bokens andra kapitel får kadetterna att vrida sig av skratt:

Pang, pang! Där tror jag du fick! Hej! Ska ni anfalla våra tyska kadetter, va! Pang! Hur smaka de? Jag ska lära dig jag, din färgade kanalje. Jaså du – här ska du få dig en maghostare, din guling, eller vad du nu har för kulör. Pang, där fick du! Kom igen i dagsljuset, ska jag smälla in resten av tänderna på dig. Men skojare och pack – pang – måste överfalla folk på natten förstås. Pang – de där smaka något det. Våra bussiga pojkar hade nog ensamma tagit kål på er – pang – men nu fick ni ännu litet smörja – bovar, kanaljer, sluskar, skojare gulingar och fulingar, men vart fan tog ni vägen? (Pallin 28–29)

Liknande passager förekommer på flera ställen. Stora Herrmans skämt är ofta som här starkt rasistiska. Men Herrman står också för mer spektakulära lustigheter: han ror till exempel på ett komiskt sätt med aktern först när "en guling" gjort ett hål i båten (Pallin 31). Ännu under Emdens sista strid skämtar Stora Herrman, nu svårt sårad: "Ser ni, att ni inte fick Emden i alla fall". Det som återstår är ju "bara en bit av Emden" (167).

"Det är kriget, barn". Avståndstagandet från kriget

Sturfelt urskiljer också två andra, betydligt mörkare sätt att se på kriget: å ena sidan framställer man det som en naturkatastrof eller ett straff, å den andra som en blodig slakt. Inget av dessa synsätt förekommer dock i *Kaparkaptenen på Emden*. Det finns ingen plats för dem i Pallins spännande men ändå i grunden ljusa äventyrsberättelse. Boken tar avstånd från kriget, men utan att framställa det som vare sig en grym slakt eller en straffdom.

Tvärtom tonar boken ner grymheterna. Den skjuter lidandet och krigets offer i bakgrunden. Pallin skonar sina läsare. Detta blir särskilt påfallande vid de två tillfällena då Emden går till direkt attack, beskjutningen av oljecisternerna i Madras och anfallet mot örlogsfartygen i Rangoons hamn. I det första fallet sätts också byggnader i brand och väldiga flammor sträcker sig mot skyn – men ingenting sägs om att människor kommit till skada. Tvärtom meddelar berättaren att "förtroendet till kapten von Müllers fina krigföring" var så stort att "ingen människa av rädsla för att han skulle beskjuta den värnlösa staden för att döda dess oskyldiga invånare, flydde ur densamma" (Pallin 104). I det andra fallet ger kapten von Müller redan före anfallet order om man inte fick skjuta på måfå – "på det att helst intet enda människoliv skulle behöva spillas eller i varje fall så få som möjligt" (123). Omedelbart därefter använder Emden hela sin vapenarsenal mot fyra olika fartyg i Rangoons hamn. "Och verkan på fartygen var fruktansvärd" (124–125). Alla fartygen sjunker. Ändå får von Müller försäkra att nästan inga offer krävts: "Och icke minst är jag glad att jag tror alla hunno rädda sig från de sjunkande fartygen, så att egentligen inga människoliv spillts" (126).

Först under Emdens sista strid skymtar sårade och döda. Både kaptenen och Arvid sägs bli "svårt skadade" (Pallin 167). Men vi besparas alla otäcka detaljer. Det hela mildras dessutom av en viss humor. Vi har redan nämnt Herrmans skämt om att fienden bara fått "en bit av Emden". Men han står här för ännu ett skämt. Varför skjuts det inte vid trean, frågar kapten von Müller. "'Vi ä' döda allihop', hördes en svag stämma från däcket där hela servisen låg i sitt blod" (166). Det är den alltjämt levande men som alltid skämtsamme Stora Herrmans röst vi hör.

Att den som skrev för barn och ungdom borde undvika grymma och otäcka detaljer var en vanlig uppfattning under 1900-talets första decennier. Kritikern Gurli Linder tyckte att krigsskildringar inte hörde hemma i barnlitteraturen. Och om sådana ändå förekom borde författarna i varje fall undvika "bloddrypande skildringar" (Kåreland 201). Samma inställning hade till exempel Barnbiblioteket Saga när det gällde indianböcker. När man gav ut den danska författaren Anna Erslevs *Den gule ulv* (1904) motiverades detta bland annat med att den inte var hållen i "den bloddrypande, med rätta klandrade stil, som utmärker de flesta s.k. indianböcker".¹¹ Mot denna bakgrund var det inte så konstigt att även Pallin valde bort de bloddrypande detaljerna. De passade heller inte ihop med den idyllisering som var ett av Pallins viktigaste grepp.

Men även om Pallin besparar oss de blodiga detaljerna tar också *Kaparkaptenen på Emden* avstånd från kriget. Systrarna Harriet och Edit får tycka att krig är någonting förfärligt. Edit börjar gråta när hon ser det fartyg som de just lämnat skjutas i sank och sjunka. "Harriet, åh så förskräckligt", kved Edit och snyftade vid sin systers famn" (Pallin 83). Och pappan konstaterar: "Det är kriget, barn."

Den som är allra mest emot kriget är emellertid kaptten von Müller själv. Som redan framgått vill han helst undvika att döda. Han avskyr i själva verket redan att behöva sänka de beslagtagna fartygen. När han sänkt sitt första fartyg kastar han sig ned på sin soffa "och betäckte ansiktet med sina händer": "Min Gud', suckade han, 'det är förskräckligt. Och skall detta verkligen vara nödvändigt?" (Pallin 66). Von Müller vill inte döda, och han vill heller inte "förstöra vad människohänder med så mycken flit och möda skapat" (67). Det är därför han utkämpar sin svåra "själsstrid".

Vi har ovan sett hur väl von Müllers manlighet överensstämde med tidens manliga ideal. Man skulle kunna tro att hans motvilja mot att behöva döda och förstöra stod i strid mot detta. Men det gjorde den nog inte. I den manliga stereotypen ingick nämligen inte bara att man skulle vara tålig, stark och modig. Man skulle också vara ridderlig, godhjärtad och hjälpsam, särskilt mot de svaga – alltså uppträda ungefär så som samtidens scouter förväntades göra. Föga överraskande återfinner man denna mera känslösa manlighet också i den svenske scoutledaren Ebbe Lieberaths ungdomsböcker (se Blomqvist). Som George L. Mosse påpekar finns motviljan mot att döda också hos både den tyske författaren Karl May, känd för sina indianböcker, och G. A. Henty, vars krigsromaner för ungdom blev mönsterbildande för den engelska barnlitteraturens skildringar av kriget. (Mosse 138–139). Det kan tilläggas att även Nick Carter, huvudpersonen i en mycket omtalad samtida detektivserie, avskydde att döda (Boëthius, *Nick Carter* 109).

Nyhetsberättelsen som blev en kärleksroman

Kaparkaptenen på Emden var en "newsreel novel" som handlade om en aktuell och mycket uppmärksammad händelse i början av första världskriget. Men samtidigt som Pallin vidarebefordrade nyheten om Emdens krigsföring "romantiserade" han händelseförloppet. I tidningarnas efterföljd förvandlade han kriget till en heroisk äventyrsberättelse där Emdens kaptten, Karl von Müller, var den karismatiska (och mycket manlige) hjälten som efter att framgångsrikt ha

utfört sitt uppdrag kunde återvända hem och få sin välförtjänta (och rikligt tilltagna) belöning.

Det är en på många sätt ljus och hoppfull bok. I viss mån använde sig Pallin av dubbla budskap. De ungdomar som boken riktade sig till fick både äta kakan och ha den kvar. Samtidigt som Pallin förvandlade kriget till ett spännande äventyr tog han avstånd från det. Karl von Müller – som även på den punkten kommer nära tidens manliga ideal – avskyr att behöva döda. Pallin lät dessutom kriget ta slut fast det fortfarande pågick, ett grepp som kanske inspirerats av invasionsromanernas framtidsfantasier. Och inte nog med det – boken slutar med att Emdens kapten får ingå äktenskap med dottern till en engelsk officer. Tydligare kunde författaren inte markera att budskapet var fred och försoning. Tyskar och engelsmän hade inte någon anledning att föra krig mot varandra – boken visar att det finns sympatiska och rättänkande människor även på den engelska sidan.

Men den optimistiska och fredliga hållningen var också ett sätt att göra boken attraktiv. Liksom veckotidningarna måste Pallin i viss mån anpassa sig till sina läsare. Han hade valt att skriva en ungdomsbok för pojkar och måste tänka på vad just denna kategori kunde tänkas vilja ha. Dra till sig läsare kunde man göra på flera olika sätt. Man kunde locka läsarna med ruskigheter av olika slag, men man kunde också attrahera genom att skildra det som var det trevligt, behagligt och njutningsfullt.

Pallin valde det senare. I stället för att visa hur hemskt kriget var gör han det till en spännande äventyrsberättelse – kryddad med idylliska, romantiska och humoristiska inslag. Undan för undan tonar verkligheten bort. Fakta blir fiktion och lustfyllda fantasier. När den sjuttonårige Arvid utväxlar passionerade kyssar med den jämnåriga Edit på en paradisisk söderhavsö har nyhetsberättelsen om pansarkryssaren Emdens framfart i Indiska oceanen förvandlats till en kärleksroman.

Biografisk information: Ulf Boëthius är professor emeritus i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. Han har bland annat publicerat När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909 (1989), "Jag är ingenting, ett fladder, jag är ung." Barn, ungdom och modernitet i Gustav Sandgrens tidiga författarskap (2004) och 4 x Hellsing (2015). Hans senaste bok är Vart längtar min fot. Om Barbro Lindgrens författarskap (2020).

Noter

1 Gurli Linder recenserade ett tiotal av hans böcker i *Dagens Nyheter* (se Kåreland, Bilaga 4). Den första boken i serien om Klasro, *Pojkarna på Klasro* (1922), har analyserats av Magnus Öhrn i *Pojklandet. Pojken i svensk barn- och ungdomslitteratur* (2017).

2 Här sägs felaktigt att boken bara fick en fortsättning.

3 Erik Pallins andra bok, *Emdens gengångare* (1915), var illustrerad med autentiska bilder av Emden och dess befälhavare.

4 Om förklädnadsmotivet i Nick Carter-böckerna, se Boëthius (*Nick Carter*, 82–83). Den fjärde skorstenen, se Ekman (417).

5 Originalcitat: "industrial murder".

6 Redan 1915 kom det två australiensiska filmer: *How We Fought Emden*, en dokumentärfilm av Charles Cusden, och *How We Beat Emden*, en spelfilm regisserad av Alfred Rolfe.

7 Pallin skrev också en fjärde ungdomsbok om kriget, *Blockadbrytaren bland molnen* (1918).

8 Vid ett tillfälle målade man om Emden även i verkligheten (Ekman 434).

9 Kärleksrelationer förekommer också i Pallins *Emdens gengångare* (1915), i Radschas *Havens kapare* (1915) och i Vilhelm Hagqvists *Kryssaren Emden. Tropikernas kaparkonung* (1915). De två sista vände sig till vuxna.

10 Andrae nämner till exempel ingenting om erotisk kärlek i sin genomgång av B. Wahlströms sjöromaner (205).

11 Citerat efter Klingberg (84).

Litteratur

Ahlund, Claes. *Diktare i krig. K G Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920*. Hedemora, Gidlund, 2007.

---. "Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget". *Sammlaren*, vol. 126, 2005, s. 97–150.

---. "Den svenska invasionsberättelsen – en bortglömd litteratur". *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 3, 2003, s. 82–103.

---. *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget 1914–1915*. Uppsala, Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, Uppsala University, 2010.

Andrae, Marika. *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*. Diss., Uppsala universitet. Stockholm, B. Wahlström, 2001.

Bennich-Björkman, Bo. "Vad folket sjöng och läste". *Den svenska litteraturen 3. De liberala genombrotten 1830–1890*, redigerad av Lars Lönnroth och Sven Delblanc, Stockholm, Bonnier, 1988, s. 269–299.

Blomqvist, Ylva. "Klämmiga pojkar. Fostran, ideal och modernisering i Ebbe Lieberaths scoutböcker". *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*, vol. 22, nr 2, 1999, s. 24–38.

Boëthius, Ulf. "'Nära ögat, chefen, men bästa laget vann.' Lek och spel i Alistair MacLeans Kanonerna på Navarone". *Poesi och vetande. Till Kjell Espmark 19 februari 1990*, redigerad av Urpu-Liisa Karahka och Anders Olsson, Stockholm, Norstedts, 1990, s. 247–261.

---. *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*. Stockholm, Gidlund, 1989.

Bonnier, Karl Otto. *Bonniers. En bokhandlarefamilj*. Stockholm, Bonnier, 1956.

Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production. Essays of Art and Literature*. Cambridge, Polity, 1993.

Curtius, Ernst Robert. *European Literature and the Latin Middle Ages*. London, Routledge & Kegan Paul, 1953.

Dehlgren, Sten. "Kryssaren Emdens raider. En sjöstrategisk studie". *Bonniers månadshäfte*n, sjunde häftet, 1915.

Ekman, Per Olof. "S.M.S. Emden. En sjöfartsråd för 50 år sedan". *Tidskrift i sjöväsendet*, nr 6, 1964.

"Emdens nya bedrift". *Stockholms Dagblad*, 31 oktober 1914.

"Emdens senaste bedrifter". *Stockholms Dagblad*, 22 oktober 1914.

"Engelska-ryska fartyg uppbringade i Östasien". *Stockholms Dagblad*, 22 augusti 1914.

Ewers, Hans-Heino, redaktör. *Erster Weltkrieg. Kindheit, Jugend und Literatur. Deutschland, Österreich, Osteuropa, England, Belgien und Frankreich*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2016.

Franzén, Nils Olof. *Undan stormen. Sverige under första världskriget*. Stockholm, Bonnier. 1986.

"Från krigsskådeplatsen". *Allers*, nr 52, 21–27 december 1914.

Furuland, Lars, Mary Ørving och Sonja Svensson. *Ungdomslitteraturen. Historik, kommentarer, texturval*. Stockholm, Rabén & Sjögren, 1994.

Fussell, Paul. *The Great War and Modern Memory*. New York, Oxford University Press, 1975.

Hourihan, Margery. *Deconstructing the Hero. Literary Theory and Children's Literature*. London, Routledge, 1997.

Hynes, Samuel. *A War Imagined. The First World War and English Culture*. London, Bodley Head, 1990.

"Kampen om Nordsjökusten". *Hvar 8 Dag*, nr 6, 8 november 1914.

Keegan, John. *Det första världskriget*. Översatt av Lennart Forsman, Stockholm, Natur & Kultur, 2006.

Klingberg, Göte. *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga*. Stockholm, Svensk läraretidnings förlag, 1966.

Klotz, Volker. *Abenteuer-Romane. Sue, Dumas, Ferry, Retcliffe, May, Verne* [Äventyrsromaner. Sue, Dumas, Ferry, Retcliffe, May, Verne]. München/Wien, Carl Hanser, 1979.

"Krigslitteratur". *Stockholms Dagblad*, 6 september 1914.

"Kryssaren Emdens bedrifter". *Stockholms Dagblad*, 30 september 1914.

Kåreland, Lena. *Gurli Linders barnbokskritik. Med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt*. Diss., Uppsala universitet. Stockholm, Bonnier, 1977.

Linder, Gurli. *Våra barns fria läsning*. Stockholm, Norstedts, 1916.

Lindroth, Jan. "Erik J Pallin". *Svenskt biografiskt lexikon*, sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7954. Hämtad 19 maj 2021.

MacIntyre, Alasdair. "The Virtues, the Unity of a Human Life, and the Concept of a Tradition". *Memory, Identity, Community. The Idea of Narrative in the Human Sciences*, redigerad av Lewis P. Hinchman och Sandra K. Hinchman, Albany, State University of New York Press, 2001, s. 241-263.

Mosse, George L. *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford, Oxford University Press, 1996.

Mücke, Hellmuth von. *Emden*. Översatt av Valdemar Langlet, Stockholm, Geber, 1915.

Pallin, Erik. *Kaparkaptenen på Emden. Romantiserad skildring från det stora världskriget 1914*. Stockholm, Åhlén & Åkerlund, 1914.

- Paris, Michael. *Over the Top. The Great War and Juvenile Literature in Britain*. Westport, Praeger, 2004.
- Phillips, Richard. *Mapping Men and Empire. A Geography of Adventure*. London/New York, Routledge, 1997.
- "Sjökriget". *Allers*, nr 49, 30 november–6 december 1914.
- Sturfelt, Lina. *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld*. Diss., Lunds universitet. Lund, Sekel, 2008.
- "Den sänkta franska torpedjagaren". *Stockholms Dagblad*, 1 november 1914.
- "Tyska kryssaren Emden i Tsingtau". *Hvar 8 Dag*, nr 4, 25 oktober 1914.
- "Tyska kryssaren Emden uppbringar en engelsk ångare i Bengaliska viken". *Allers*, nr 42, 12–18 oktober 1914.
- "Tyska kryssaren Emden utanför Madras". *Stockholms Dagblad*, 25 september 1914.
- Van der Vat, Dan. *The Last Corsair. The Story of the Emden*. London, Hodder and Stoughton, 1983.
- Widhe, Olle. *Dö din hund! Krig, lek och läsning i svenska barnboksutgivning under 200 år*. Lund, Ellerström, 2015.
- "Världskriget". *Hvar 8 Dag*, nr 8, 22 november 1914.
- "Äventyr". *Nationalencyklopedin/NE*, www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/%C3%A4ventyr. Hämtad 19 maj 2021.
- Öhrn, Magnus. *Pojklandet. Pojken i svensk barn- och ungdomslitteratur*. Stockholm, CKM förlag, 2017.